

**Emlékezés Gratz Gusztávra (1875-1946), a Magyar Tudományos Akadémia
levelező tagjára**
**Remembering Gusztáv Gratz (1875-1946), Corresponding Member of the
Hungarian Academy of Sciences**

Gratz Gusztáv - születéskori nevén Gratz Gusztáv Adolf - politikus, újságíró, gazdasági szakember és történetíró Gölnicbányán (Szepes vármegye) 1875. március 30-án született. Budapesten hunyt el 1946. november 21-én.

Gratz Gusztávot a Magyar Tudományos Akadémia 1941. május 16-án tartott közgyűlésén választotta levelező tagjának. Akadémiai székfoglaló előadását „Politikai irányeszmék a kiegyezés korszakában” címmel 1941. december 15-én tartotta. Megválasztására publicisztikai és történetírói munkásságának elismeréseként került sor.

Gratz Gusztáv édesapja Moritz Gratz, evangélikus lelkész, édesanyja Emma Dax (Dachs), budai német polgárlány volt. Gratz Gusztáv felesége Nagy Ilona volt. Házasságukból három leány született.

Gratz Gusztáv az iglói német evangélikus gimnáziumban kezdte középiskolai tanulmányait. Később, amikor édesapja a kolozsvári evangélikus gyülekezet lelkésze lett, és ezért a család Kolozsvárra költözött, a kolozsvári unitárius főgimnáziumba folytatta tanulmányait. Egy éven át a besztercei szász gimnáziumban is tanult. Az érettségi után a kolozsvári egyetem állam- és jogtudományi karának hallgatója lett. Tekintettel arra, hogy 1896-tól a Pester Lloyd parlamenti tudósítójaként tevékenykedett, átjelentkezett a budapesti egyetemre, államvizsgáját azonban Kolozsváron tette le. Az államtudományok köréből szerzett doktori diplomát.

Újságíróként első cikkei a kolozsvári Ellenzék című lapban jelentek meg, majd az 1895-ben induló kolozsvári Erdélyi Napló munkatársa lett. Az alapító-főszerkesztő Szász Károly ajánlása és támogatása alapján került a Pester Lloydhoz. Az ennél a lapnál betöltött állása mellett 1898-tól a Kölnische Zeitung és a bécsi Die Zeit budapesti tudósítója is volt. 1906-ban a bécsi politikai napilap, a Neue Freie Presse budapesti tudósítója lett. Elismert budapesti újságíróként kapcsolatba került a kor számos jelentős hazai politikusával.

Gratz Gusztáv a Huszadik Század című folyóirat egyik alapítója volt. 1903-ig a folyóirat főszerkesztői teendőit is ellátta. A Huszadik Századot alapító fiatal értelmiségiekkel 1901-ben létrehozta a Társadalomtudományi Társaságot, a hazai szociológia első műhelyét. A folyóirat és a Társaság is azzal a közös céllal jött létre, hogy Magyarország társadalmi viszonyait megreformálják. Szorgalmazták az agrárreformot és a választójog kiterjesztését. Létrehozták továbbá a Választójogi Ligát és országsszerte népgyűléseket szerveztek.

Gratz Gusztáv 1903-ban kilépett a folyóirat szerkesztőségéből. 1906-ban a Társadalomtudományi Társaság balra tolódását ellenző tagokkal együtt elhagyták a Társaságot is.

Gratz Gusztáv 1906-ban országgyűlési mandátumhoz jutott a szászok, magyarok és románok által lakott erdélyi újegyházi választókerületben, amelyben mandátumát egészen 1917-ig megtartotta. Csatlakozott az erdélyi szász képviselők parlamenti csoportjához.

Említést érdemel, hogy 1912-től a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) ügyvezető-igazgatójaként működött. Ezáltal lehetősége volt a magyar ipar helyzetének alapos megismerésére. Az első világháború alatt számos hadi gazdálkodási központ tagjaként is működött. Liberális gazdasági szakemberként támogatta a Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia szoros gazdasági együttműködését. Elnöke volt emellett a Külföldi Hírlaptudósítók Magyarországi Szindikátusának.

1917 elején Tisza István miniszterelnök javaslatára kinevezték a közös külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztályfőnökének. Néhány hónapon át, 1917 júniusától 1917 szeptemberéig Esterházy Móric kormányában pénzügyminiszter volt. Szeptemberben visszatért a külügyminisztériumba, ahol a kereskedelempolitikai osztály vezetője lett. Ebben a minőségében a breszt-litovszki majd a bukaresti béketárgyalásokon a gazdasági tárgyalásokat vezette az Osztrák-Magyar Monarchia részéről. Fontosnak tartotta a Lengyelországgal való gazdasági kapcsolatok megteremtését.

Az 1918. októberi forradalomban nem vállalt szerepet. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor Bécsbe távozva csatlakozott az Antibolsevista Comitéhoz. 1919. novemberétől 1921. januárig bécsi magyar követ volt.

Gratz Gusztáv Teleki Pál első kormányában külügyminiszter lett. Kezdeményezésére tárgyalások kezdődtek Csehszlovákiával a Lajtabruckban (Bruck an der Leitha). Mivel támogatta IV. Károly 1921. húsvéti visszatérési kísérletét, lemondani kényszerült miniszteri pozíciójáról. Lemondását követően IV. Károly magyarországi megbízottjaként a magyar kormánnyal egyetértésben kísérelte meg a restauráció előkészítését. Fontos megemlíteni, hogy dokumentumok hiányában nem bizonyítható, hogy szerepet vállalt volna IV. Károly 1921. októberi, második restaurációs kísérletének előkészítésében.

IV. Károly Gratz Gusztávot a felállítandó új minisztérium pénzügyminiszterének jelölte. Miután a királyi pár az ország elhagyására kényszerült, Gratz Gusztávot Andrássy Gyulával és Rakovszky Istvánnal együtt lázadás vádjával letartóztatták. A letartóztatás mintegy tíz héten át tartott. A vádat azonban csak jóval később, évek múlva ejtették. IV. Károly második visszatérési kísérletének meghiúsulása

Gratz Gusztáv politikai pályáján töréshez vezetett. Politikai elképzeléseit, nézeteit a Pester Lloydban megjelenő vezércikkeiben fejtette ki.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy Gratz Gusztáv az első világháborút követő években is irányító szerepet vállalt a hazai gazdasági életben. Ennek jele volt az, hogy számos magyar érdekeltségű iparvállalatban vállalt aktív szerepet.

Gratz Gusztáv Bethlen István miniszterelnök kérésére 1924-ben elvállalta a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesületének elnöki tisztségét. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az Egyesület tényleges szellemi vezetője és egyúttal ügyvezetője Bleyer Jakab volt. Gratz Gusztáv abban látta a feladatát, hogy közvetítsen a kormányzat és a magyarországi német etnikum között. Kiállt a hazai németek anyanyelven történő oktatása és kulturálódási lehetőségei mellett. Ugyanakkor elutasított minden olyan törekvést, amely a magyarországi németiség politikai irányultságú megszervezésére és befolyásolására irányult. Ennek bizonyítéka az, hogy amikor 1938-ban a magyar kormány - Németország növekvő befolyásának következtében - engedélyezte a hazai németiség azon képviselőinek egy újabb nemzeti szervezete, a Volksbund der Deutschen in Ungarn - Magyarországi Németek Népi Szövetsége létrehozását, akiket addig éppen Gratz segítségével is igyekezett ellenőrzése alatt tartani, Gratz Gusztáv közvetítői szerepének kudarcát látva lemondott a Szövetség elnöki tisztségéről.

Gratz Gusztáv 1926-tól lett ismét országgyűlési képviselő. Ezúttal a bonyhádi választókerületet képviselte kormánypárti programmal.

Az Interparlamentáris Unió állandó tagjaként és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara tanácsának és végrehajtó bizottságának tagjaként nemzetközi szinten is kifejtette a dunai államok szoros gazdasági és politikai együttműködésére vonatkozó nézeteit. Az utódállamok gazdasági és politikai közeledését volt hivatva előmozdítani az 1930-ban Gratz Gusztáv és Hantos Elemér által alapított Közép-Európa Intézet is, amelynek elnöke ő lett. 1932-ben a képviselőházban kiállt az ún. Tardieu-terv mellett. Külföldi útjai során kapcsolatot keresett a szomszédos államok politikusaival. Említést érdemel, hogy Edvard Benessel többször is találkozott Prágában.

Azt követően, hogy Gömbös Gyula miniszterelnök megtiltotta a kormánypárti képviselőknek a legitimista akcióban való részvételt, kilépett a kormánypártból. 1936-tól a Rassay Károly vezette, ellenzéki liberális Polgári Szabadságpárt képviselőjeként foglalt helyet a képviselőházban. Parlamenti felszólalásaiban és újságcikkeiben erősen kritizálta az antiliberalis és antidemokratikus gazdasági és politikai fejleményeket.

1939-ben lett a liberális napilap, a Pesti Napló főszerkesztője. A közép-európai népek gazdasági és politikai összefogását hirdető nézetei, valamint legitimizmusa egyre kevésbé számítottak "korszerűnek". A zsidótörvények parlamenti

tárgyalása során hosszú beszédekben utasította el az "állampolgári egyenlőséget megsértő" és magyar liberalizmus hagyományával szakító törvényjavaslatokat.

Tagja volt a Magyar Szemle és a Külügyi Szemle szerkesztőbizottságának. 1925-től szerkesztette az Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch-ot, amely a magyar gazdaságról adott német nyelvű tájékoztatásával a külföldi szakemberek elismerését is elnyerte. Az 1930-as évek közepén jelentek meg Magyarország történetét 1867-től 1920-ig feldolgozó művei. A második világháború utolsó éveiben szerepet vállalt annak a bizottságnak a munkájában, amely a kormány megbízásából Bethlen István és Szegedy-Maszák Aladár irányításával békekonferenciára való titkos felkészülést szolgálta.

Az ország német megszállását követően, 1944 áprilisában Gratz Gusztávot a Gestapo letartóztatta. Több hónapon át a mauthauseni koncentrációs táborban tartották fogva. 1944 júliusában ugyan kiengedték a táborból, de Budapestre nem térhetett vissza. Feleségéhez Budapestre csak 1945 áprilisában utazhatott haza. Ezt követően az Ideiglenes Nemzeti Kormány felkérésére a békekonferenciára való felkészülés keretében a dunai népek együttműködésének problémáiról készített tanulmánytervet. Imrédy Béla és Basch Ferenc népbírói perében tanúként hallgatták meg.

Gratz Gusztáv 1946. november 21-én hunyt el Budapesten.

Gratz Gusztáv főbb művei

Nemzetközi jog. Pozsony–Budapest, 1899. (2. bőv. kiad. Budapest, 1906.); *Alkotmánypolitika.* Pozsony–Budapest, 1900.; *Tisza Kálmán.* Budapest, 1902.; *A liberalizmus.* Budapest, 1904.; *Általános választójog és nemzetpolitika.* Budapest, 1905.; *Az általános választójog szociológiai szempontból.* Budapest, 1906.; *A bolsevizmus Magyarországon.* (társszerzőkkel) Budapest, 1921. (reprint kiadás: Budapest, 2003.); *Magyarország és a bolsevizmus,* ill. *Magyar német relációk* In: *Magyarok a kultúráért. A magyar munka eredményei az emberi művelődés terén,* szerk. Lukács György. Budapest, 1929.; *Politikai és gazdasági liberalizmus.* Budapest, 1922.; *Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich-Ungarns.* (mit Richard Schüller). Wien, 1925.; *Európai külpolitika.* Budapest, 1929.; *Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns. Mitteleuropäische Wirtschaftspläne.* (mit Richard Schüller). Wien, 1930.; *The economic policy of Austria-Hungary during the war in its external relations.* New Haven, 1930.; *Adalékok a német-osztrák vámunió kérdéséhez.* Budapest, 1931.; *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918, I-II.*; Budapest, 1934 (reprint kiadás: Budapest, 1992.); *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920;* Budapest, 1935. (reprint kiadás: Budapest, 1992.); *Deutschungarische Probleme.* Budapest, 1938.; *A mai világ képe. I–II. kötet* In: *Politikai élet.* (Szerk.) Budapest,

1939.; *Magyarország a két háború között*. Szerk. és utószó: Paál Vince. Budapest, 2001.; *Visszaemlékezéseim*; Budapest, 2007.; *Az Osztrák-Magyar Monarchia felosztásának következményei*. (Kiad., bev., jegyz. Gyarmati György) *Történelmi Szemle*, 1995/1. 83-115. és *Gustav Gratz: Augenzeuge dreier Epochen. Die Memoiren des ungarischen Außenministers 1875-1945*. Hrsg. von Vince Paál und Gerhard Seewann. 2009.

Felhasznált irodalom

Kornis Gyula: Publicisztika és történelem. Gratz Gusztáv. In: Kornis Gyula: *Tudós fejek*. Budapest, 1942.; Anton Tafferner: *Gusztáv Gratz. 1875-1946*. *Südostdeutsche Viertelsjahresblätter*, 1974.; Günter Schödl: *Magyar politika túl a nacionalizmuson és a nemzeti államon. Gratz Gusztáv (1875–1946)*. *Történelmi Szemle*, 1986/1. 36–57.; Günter Schödl: *Trianon–Ungarn und die deutsche Minderheitenpolitik. Zu den "Lebenserinnerungen" von Gustav Gratz*. *Südostdeutsches Archiv*, 1983/1984, 139–151.; Gyarmati György: *Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről*. *Történelmi Szemle*, 1995/1. 83–115.; Gecsényi Lajos – Sipos Péter: *Gratz Gusztáv emlékiratai*. *Történelmi Szemle*, 2000/3–4., 309–369.; Tilkovszky Loránt: *Gratz Gusztáv sorsa és nézetei a német megszállás után*. *Történelmi Szemle*, 2000/3-4., 371–391.; Paál Vince: *Utószó a Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között*. Budapest, 2001, 355-389.; Paál Vince: *Gratz Gusztáv alternatívája a nemzetiségi politikában*. *LIMES*, 2002/1., 127–135.; Vince Paál: *Gustav Gratz und die Geschichtsschreibung. Hin zu neuen Zielen. 2000 Begegnungen*. (Hrsg. von Ferenc Glatz) Budapest, 2001, 289-299.; Vince Paál: *Nationale Identität und Minderheitenpolitik: Gustav Gratz*. In: *"das gueth von alten Lern" Jugend–Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag*. Budapest, 2002. 259-272.; Vince Paál: *Gustav Gratz: Ein kaum bekannter Ungarndeutscher*. In: *Deutscher Kalender 2003. Jahrbuch der Ungarndeutschen*. Budapest, 2002, 216–220.; Tilkovszky Loránt: *Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései s azok kudarca*. *Századok*, 2002/1., 153–185.; Vince Paál: *Kontrahenten oder Weggefährten? Jakob Bleyer und Gustav Gratz an der Spitze des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins*. In: *Jakob Bleyer als Volkstumspolitiker. Akten der Jakob-Bleyer-Gesellschaft-Tagung vom 5. Dezember 2003*. Budapest, 2004, 39-58.; Paál Vince: *A diplomácia "konyhájában": Gratz Gusztáv a breszt-litovszki béketárgyalásokon*. *Századok*, 2006/1., 127–160.; Tilkovszky Loránt: *Gratz Gusztáv és a "Népinémet Bajtársak" viszonya történetéhez: 1935-1936. évi dokumentumok Gratz irathagyatékából*. *Századok*, 2006/1., 161-197.; *Einleitung*. In: *Augenzeuge dreier Epochen. Die Memoiren des ungarischen Außenministers Gustav Gratz 1875-1945*. Hrsg. von Vince Paál und Gerhard Seewann. München, 2009, 1-18.; Paál Vince: *A politika és a publicisztika vonzásában. Gratz Gusztáv pályafutása*. Budapest, 2018.; Paál

Vince: Gratz Gusztáv és a *Magyar Szemle* kapcsolatához. In: Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2020*. Budapest, 2020. 75–87.; Paál Vince: Gratz Gusztáv, a liberális legitimista. In: *Arcképek az Osztrák-Magyar Monarchiából*. Budapest, 2021. 287–315. és Paál Vince: Gratz Gusztáv legitimizmusa publikációi tükrében. *Századok*, 2021/5. 979–1002.

Hamza Gábor

egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) rendes tagja

Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)

Állam- és Jogtudományi Kar

Budapest

email: gabor.hamza@ajk.elte.hu